

WOKE,

bewust verhalen vertellen

Flierefluiter

© 2024

Ik ben verhalenverteller en mijn repertoire bestaat vrijwel uitsluitend uit bestaande verhalen zoals mythen, sagen, legenden, sprookjes en andere traditionele volksverhalen. De meeste verhalen die ik vertel komen uit Europa, maar een aantal verhalen komt uit andere werelddelen. Ik heb bewust voor dit genre gekozen omdat ik er zelf een groot liefhebber van ben én omdat ik het leuk en belangrijk vind om deze culturele erfenis van vaak eeuwenoude verhalen levend te houden. Ik probeer dan ook altijd om bij mijn vertellingen dicht bij het 'originele' verhaal te blijven. En dat is soms best een uitdaging want tijden veranderen. Iets wat 300 jaar geleden heel logisch, spannend of grappig was, kan voor een modern publiek volstrekt onbegrijpelijk, saai of helemaal niet grappig zijn. Zeker nu, in tijden van woke, kunnen sommige oude verhalen als aanstootgevend, racistisch of beledigend ervaren worden, en daar moet je als verteller iets mee. Je vertelt tenslotte geen verhalen om je publiek te beledigen, boos te maken of weg te jagen.

Wookkapje (Vrij naar de gebroeders Grimm)

Er was eens een lief klein mensje. Iedereen die haar/hem/het zag, hield veel van haar/hem/het/, maar haar/zijn/het mens van het, met baarmoeder geboren geslacht van twee generaties voor haar/hem/het, wel het allermeest, en die/hun/het wist eenvoudig niet, wat die/hun/het mensje allemaal zou willen geven. Op een keer gaf die haar/zijn/het een, in het grijze gebied van het regenboogspectrum oplichtend fluwelen mutsje, en omdat het haar/zijn/het zo goed stond en hij/zij/het nooit meer iets anders droeg, werd hij/zij/het voortaan enkel maar Wookkapje genoemd. (© Jac Splinter, <https://www.jacsplinter.nl/>)

Ik denk dat het voor iedere verteller van traditionele verhalen belangrijk is om na te denken over de verhalen in zijn of haar repertoire en zich bewust te zijn van wat deze kunnen oproepen bij het publiek. Pas als je je daar bewust van bent en er over hebt nagedacht kun je kijken of je hier rekening mee wilt en kunt houden. Dat kan door het verhaal zo aan te passen dat het zo woke is dat echt niemand er zich nog aan kan storen. Dit heeft de Nijmeegse kunstenaar Jac Splinter hierboven gedaan met het verhaal van Roodkapje voor zijn project 'Woke, de expositie'. Maar wellicht kan het ook minder dramatisch. In dit artikel wil ik wat meer vertellen over de vraagstukken die ik bij mijn verhalen tegenkom en hoe ik daarmee omga.

Laat ik beginnen met te constateren dat morele verontwaardiging over verhalen geen modern fenomeen is maar waarschijnlijk net zo oud als het ambacht van het verhalen vertellen zelf. De vrouwelijke studenten die onlangs in de Verenigde Staten vanwege de vele verkrachtingen in het boek bezwaar maakten tegen De Metamorfosen van Ovidius als lesstof hadden in het oude Griekenland meerdere filosofen aan hun zijde. Zij maakten toen al bezwaar tegen het wangedrag dat de goden en godinnen volgens de mythologie vertoonden en vroegen zich openlijk af of je zulke dubieuze figuren wel moest eren met tempels en offers.

Ik heb meerdere Griekse en Romeinse mythen in mijn repertoire, waaronder het verhaal van Hades en Persephone. Hierin ontvoert de god Hades zijn nichtje Persephone naar de onderwereld en dwingt haar via list en bedrog tot een huwelijk. Niet echt een aardige oom dus .

Ik zou er voor kunnen kiezen dit verhaal niet te vertellen (en als ik zou optreden in een blijf-van-mijn-lijf huis zou ik dat ook doen), maar het is ook een interessante mythe die de afwisseling van de seizoenen verklaart en daarom vertel ik hem soms wel. Ik zeg er vaak wel bij dat het gedrag van Hades zelfs ten tijde van de oude Grieken niet echt normaal of acceptabel was.

Hades en Persephone

Ook zal ik tijdens een optreden niet snel meerdere mythen vertellen waarin vrouwen, of soms mannen, door goden ontvoert en/of verkracht worden. Dus geen Persephone, Europa, Leda en Ganymedes achter elkaar, maar ook mythen andere thema's en verhaallijnen. Het moet tenslotte wel leuk blijven.

De rol van vrouwen in verhalen is overigens niet alleen bij Griekse en Romeinse mythen problematisch. In veel ridderverhalen worden vrouwen uitgehuwelijkt, weggegeven als beloning of zijn ze de hoofdprijs bij een toernooi of andere wedstrijd. In al deze gevallen zijn ze meestal niet veel meer dan een voorwerp in het bezit van een man. En ik vermoed dat dit voor de meeste vrouwen in die tijd (en helaas voor veel vrouwen nog steeds) ook inderdaad de realiteit was. Daarom vertel ik deze verhalen ook gewoon, ik wil het verleden niet mooier afschilderen dan het was.

Maar ook in verhalen die minder zijn ingebed in een historische setting spelen vrouwen slechts een zeer beperkte en vaak problematische rol. Zo zijn vrouwen in verhalen vaak nogal passief, behalve als ze de rol van boze stiefmoeder of heks hebben. Ook zijn vrouwen in verhalen vaak nogal dom waardoor ze in de problemen komen en in een slachtofferrol belanden waar ze dan door toedoen van een man weer uit gered worden. Meestal gaat het dan om onschuldige maagden die vaak uit dankbaarheid trouwen met hun redder waardoor ze hun teruggekregen vrijheid en onafhankelijkheid meteen weer opgeven.

Dit staat in schril contrast tot de mannen in deze verhalen die meer diepgang hebben, actief handelen als booswicht of held en een stuk slimmer zijn. Traditionele verhalen zijn vaak doordrenkt met een beperkt, conservatief, stereotiep of karikaturaal beeld van mannen over vrouwen.

Maagd in nood (maar de redding is nabij)

Dat is iets waar je je als verteller van traditionele verhalen bewust van moet zijn, maar waar je verder gewoon mee te dealen hebt. Ik ben er geen voorstander van om deze traditionele, oude verhalen helemaal te herschrijven naar een modern, realistisch vrouwbeeld. De realiteit is tenslotte dat het vrouwbeeld van veel mannen niet echt positief is. Dat is nu zo en dat was vroeger nog veel erger. Wat ik wel doe is ook traditionele verhalen in mijn repertoire opnemen waarin vrouwen wel slim, actief, moedig, etc zijn. Het mooiste voorbeeld hiervan vind ik een Indiaas verhaal waarin een prinses haar kersverse echtgenoot bevrijdt uit de klauwen van zeven heksen die hem in een toren gevangen houden en hem daar seksueel misbruiken.

Een punt dat hierbij aansluit en tegenwoordig wat gevoelig kan liggen, is dat in traditionele verhalen iedereen altijd hetero is. Koningen hebben koninginnen, prinsessen trouwen met prinses en ridders (altijd man) bevrijden vrouwelijke maagden uit de nood. Dit is natuurlijk heel logisch aangezien andere geaardheden dan heteroseksualiteit heel lang als onnatuurlijk, zondig, pervers en misdadig beschouwd werden en strafbaar waren. De acceptatie van mensen met een andere geaardheid of gender identiteit is pas iets van de laatste decennia en komt in traditionele verhalen dus ook niet echt voor. Alleen in sommige Griekse, en enkele Germaanse, mythen komen homo- of seksualiteit en transgenderschap voor, maar in andere verhalen zul je er tevergeefs naar zoeken.

Deze LHBTI+ vriendelijke mythen zijn dan ook goede verhalen om nu te vertellen omdat uit de wetenschap blijkt dat het tonen van bepaalde groepen in media als tijdschriften, films, TV en verhalen bijdraagt aan het verminderen van vooroordelen en een positievere attitude ten aanzien van deze groepen. Daarom zie je tegenwoordig bijvoorbeeld in Britse detectives heel vaak mensen met een beperking die bij de politie werken en mensen die niet hetero zijn en/of een cultureel of etnisch gemengde relatie hebben. Dat is heel woke en ik (gehandicapte, biseksuele, witte maar met familieleden van kleur behepte man) vind dat een goede ontwikkeling. Daarom heb ik van een modern verhaal (maar gebaseerd op de verhalen van 1001 nacht) de hoofdpersoon homoseksueel gemaakt en deze variant opgenomen in mijn repertoire. Bij een oud traditioneel verhaal zou ik de verhaallijn niet zo veranderen, maar bij moderne spin-offs kan dat wel.

Traditionele verhalen, en zeker sprookjes, staan sowieso vol stereotiepen. Veel figuren die een rol spelen in sprookjes zijn karikaturen zonder veel diepgang. De koning is of goed en rechtvaardig of hebzuchtig en op macht belust, stiefmoeders zijn altijd krenge, koopmannen zijn altijd rijk, oude vrouwen zijn altijd lelijk maar of heel wijs of gemene heksen, prinsen en prinsessen zijn altijd knap, wolven boos, ridders dapper en wezen zielig. Dit maakt sprookjes herkenbaar en voorspelbaar net als een poppenkastverhaal van Jan Klaasen, Katrijn en de veldwachter. En hoewel ik niet uitsluit dat er zich soms een stiefmoeder, heks of wolf beledigd voelt door de manier waarop ze in sprookjes weggezet worden, vind ik dit niet problematisch. Sprookjesfiguren zijn weliswaar stereotiep, of archetypisch, maar dat is dan ook overduidelijk en het heeft een functie. Ik vertel dit soort sprookjes en verhalen dan ook gewoon zonder voorbehoud.

Toch vind ik het ook leuk om met deze stereotiepe rollen te spelen. Zo vertel ik in het verhaal van prins Lazki dat hij een echte prins is, "verwaand, arrogant en verwend tot op het bot." En als Koning Arthur zijn tafelridders weer eens op queeste stuurt vertel ik er soms bij dat "hij zelf lekker thuis op z'n troon blijft zitten niksen." Of ik zeg "en we weten allemaal hoe stiefmoeders zijn nietwaar?" Zo doorbreek of benadruk ik het stereotiep waardoor ik mijn publiek er bewust van maak.

En zoals altijd blijft het leuk om afwijkende verhalen te vinden en te vertellen. Zo vertel ik wel eens verhalen uit een boek getiteld 'Sprookjes uit de Sovjet Unie' waar het met koningen, ridders en prinsessen meestal niet zo goed afloopt en waar het de eenvoudige boer, smid of slaaf is die 'nog lang en gelukkig leeft'. Of een sprookje waarin de oude heks, de boze wolf of de valse slang juist behulpzaam is.

Het is wel problematisch als in verhalen echt foute stereotiepen naar voren komen. Zo zijn er veel volksverhalen over de 'wandelende jood' of over joden, en soms vrijmetselaars, die christelijke kinderen ontvoeren en offeren tijdens een zwarte mis. Iedereen weet waar dit soort verhalen toe geleid hebben en wat mij betreft moeten deze niet meer verteld worden. Ik heb ze in ieder geval wel in sommige oude sagenboeken staan, maar niet in mijn repertoire. En hetzelfde geldt voor verhalen over de roofzucht en het bedrog van zigeuners en over de wreedheid van de 'moren' tijdens kruistochten.

Een enkele keer kan ik een dergelijk verhaal echter aanpassen en toch in m'n repertoire opnemen. Zo heb ik een verhaal waarin een joodse koopman voorkomt. Dat deze koopman joods is, speelt geen rol in het verhaal. Waarschijnlijk wordt hij als joodse koopman beschreven om aan te geven dat het om een rijke koopman gaat, volgens de vooroordelen zijn alle joden immers rijk. In dit geval heb ik 'joods' vervangen door 'rijk' en het verhaal opgenomen als onderdeel van een serie verhalen over de berggeest Rūbezah! In een ander verhaal wordt iemand overvallen door een groep zigeuners. En die heb ik vervangen door een groep rovers. In beide gevallen gaat het om details die weinig tot niets veranderen aan de verhaallijn en dan voel ik me ook vrij om die te wijzigen.

Overigens kan het woord 'zigeuner' op zich al problematisch zijn omdat het een beledigende term is om een groep mensen aan te duiden die zichzelf 'Roma', 'Sinti' of Reiziger noemt. En datzelfde geldt voor woorden als eskimo, indiaan, lap, bosjesman of (foei!) neger. Het zijn benamingen die door machtige, meestal witte, mensen bedacht zijn voor mensen en volken die zij als anders en minderwaardig beschouwden en behandelden.

Je zult me dan ook nooit eskimoverhalen horen vertellen, maar alleen verhalen van de Inuit, zoals deze mensen zichzelf noemen.

En dan is het nog maar de vraag of je dergelijke verhalen, afkomstig van een volk of een cultuur waar je zelf niet bij hoort, überhaupt wel mag vertellen. Daar worden pittige discussies over gevoerd. Persoonlijk ben ik van mening dat alle cultuur in principe wereldcultuur is en dat in principe iedereen alle verhalen mag vertellen. Maar ik snap ook dat sommige mensen boos worden als iemand anders 'hun' verhalen vertelt. Ik erger me ook groen en geel als ik zie hoe Hollywood 'onze' verhalen over Robin Hood verkracht om er een winstgevende blockbuster van te maken.

Waar het hierbij volgens mij vooral om draait is respect. Je moet als verteller altijd respect hebben voor de verhalen die je vertelt en de culturen waar ze uit voortkomen. Dat wil niet zeggen dat je er niets aan mag veranderen, maar wel dat je zo dicht mogelijk bij hun oorspronkelijke verhaallijn en betekenis moet blijven. Je verplaatst Sinbad de Zeeman niet van Bagdad naar Syracuse omdat je oorlog hebt gevoerd met Irak. Je zou dit eventueel wel kunnen doen omdat Bagdad niet aan zee ligt en Syracuse wel, maar zelfs dan zou het een betere keuze zijn om hem te verplaatsen naar een Irakese havenstad als Basra. Dit omdat Sinbad in de verhalen van 1001 nacht ook van daaruit scheep gaat en omdat een verhaal uit de Arabische cultuur zo ook in die cultuur blijft en niet wordt toegeëigend door een andere cultuur.

Want dat is waar het hierbij om gaat: soms hebben mensen uit (meestal) een culturele of etnische minderheid het gevoel (terecht of onterecht) dat mensen uit de culturele of etnische meerderheid zich 'hun' verhalen toe-eigenen. Vaak gaat het dan ook nog om minderheden die door de meerderheid lang zijn uitgebuit, achtergesteld en van hun cultuur beroofd zoals de nazaten van slaafgemaakten uit Suriname en de Antillen of de inheemse bevolking van Canada en de VS. En ik snap dat je boos bent als je als zwarte Surinamer in Nederland gediscrimineerd en beledigd wordt door witte Nederlanders, witte Nederlanders van je eisen dat je je aan hen 'aanpast' maar dan wel de Anansi verhalen uit jouw zwart Surinaamse cultuur aan hun witte kinderen vertellen omdat die 'zo exotisch' zijn. En met een beetje pech ook nog in een aan de Nederlandse smaak aangepaste vorm. Daar zou ik ook boos van worden.

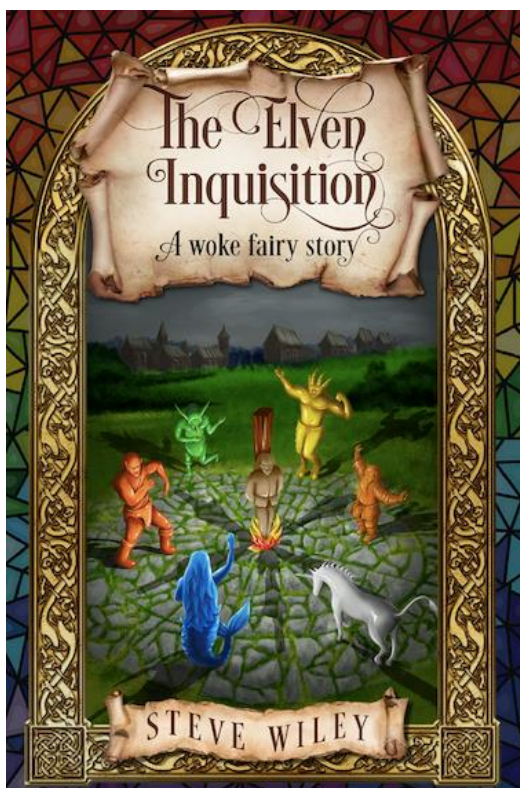
Maar wil dat zeggen dat ik als witte Nederlander geen Anansi verhalen mag vertellen? En geen inheems Amerikaanse, Inuit, Sami, Arabische, Indiaase, Perzische of Afrikaanse verhalen? Alleen Europese verhalen, alleen Nederlandse of zelfs alleen maar Limburgse en Gelderse omdat ik uit Limburg kom en al dik 30 jaar in Gelderland woon? Ik vind van niet, alle cultuur is wereldcultuur en iedereen mag alle verhalen vertellen. Maar wel met respect voor de verhalen en de cultuur waar ze uit zijn voortgekomen. Dus bij Anansi verhalen verdoezel je niet dat ze voortkomen uit een cultuur van slaafgemaakten die werden uitgebuit en mishandeld. In een Arabisch verhaal komt geen koning voor maar een sjeik of een kalief. En god heet in die verhalen meestal Allah.

En je houdt ook rekening met je publiek. Als ik voor een Surinaams publiek zou gaan vertellen dan zou ik vooraf navragen hoe ze er tegenover staan als ik ook Anansi verhalen vertel. En als dat niet op prijs gesteld wordt, dan laat ik ze weg. Ook dat is een kwestie van respect. En dat speelt niet alleen bij culturele toe-eigening. Ik heb eens in een kerk na de dienst een verhaal verteld over de relieken van Sint Werenfridus. Dat is een grappig verhaal waarin de kerk en met name alles rond bedevaarten en heiligenverering flink op de hak genomen wordt. Bij deze vertelling voor een praktiserend Christelijk publiek heb ik daar de scherpste kantjes afgehaald zonder het verhaal en de boodschap daarvan tekort te doen. Ik wil mijn verhaal vertellen en mijn publiek amuseren zonder ze te kwetsen. Respect voor zowel het verhaal als het publiek dus.

Religie is sowieso wel een dingetje bij verhalen vertellen. Veel traditionele verhalen hebben namelijk wel een of meer religieuze aspecten. Mythen bijvoorbeeld zijn puur religieuze verhalen, ze gaan over het handelen van goden en godinnen. Maar ook veel sagen en legendes hebben religieuze elementen, er komen wonderen in voor of vertellen hoe god iemand straft of beloond voor zijn of haar gedrag.

Ik vertel veel mythen, sagen en legendes omdat verhalen met wonderen, goden en godinnen, engelen, duivels, kabouters, heksen en elfen een beetje magie terugbrengen in de wereld. Daar wordt de wereld mooier van. Ik wil echter niet met mijn verhalen een of andere religie promoten en daarom vertel ik geen verhalen uit de Bijbel of Koran en ook geen verhalen die de leer van Boeddha of het Hindoeïsme verkondigen. Ik vertel wel verhalen uit deze en andere religieuze tradities die de een of andere moraal of wijze les verkondigen die de desbetreffende religie overstijgen. Of die gewoon leuke verhalen zijn om te vertellen en naar te luisteren.

Want dat is waar het mij om gaat, al die traditionele oer-oude, oude en iets minder oude verhalen als mythen, sagen, legendes, sprookjes en volksverhalen blijven vertellen en zo de traditie levend houden die gestart is toen mensen voor het eerst rond het kampvuur gingen zitten. Dat vind ik leuk. En belangrijk.

Informatie:

Allison Alexander (2020) [In Fairy Tales, Goodness Heals Disability. This is Still a Common Story.](#)

Jeroen de Baaij (2020) [De vele veroveringen van Zeus: #metoo van een oppergod.](#)

Emma Brunt (1981) [De vrouw in het sprookje.](#)

Don Enright (2021) [Interpretive Storytelling and the Problem of Appropriation.](#)

Michalina Grzelka (2019) [Representation of Disability in Fairy Tales from the Perspective of the Social Model of Disability.](#)

Lea Laxdal (2008) [A narrative blind eye: visual disability representation within the brothers Grimm folk tales](#)

Margaret Kingsbury (2020) [What If The Little Mermaid Learned Sign Language? Thoughts About Fairytales and Disability](#)

Katie Michael (????) [Onderzoek naar verkrachting in de kunstgeschiedenis.](#)

Anousha Nzume (2017) [Hallo witte mensen.](#)

Danijela Prosić-Santovac (2018) [THE MAGICAL ART: Appropriation, reception and interpretation of fairy tale.](#)

Carolyn Roberts (????) [Cultural Appropriation: It is not your story to tell and profit from.](#)

Marlies de Roos – Linden (2024) [Vonken onder de brandstapel: volksverhalen en heksificatie.](#)